

Żydzi

(ich ślad na dzikowskiej ziemi)

Wstęp

Naród żydowski skrywa w sobie wielką tajemnicę a mianowicie: w jaki sposób przetrwał? Podczas II wojny światowej, w czasie, gdy przez dwa tysiące lat nie miał własnego państwa, wielokrotnie towarzyszyła mu nienawiść i prześladowania, a jednak udało się, udało mu się przetrwać nie zapominając o świadomości swej tożsamości, swej kulturze, tradycji i religii.

W dziejach było wiele narodów bardzo wartościowych pod względem gospodarczym, militarnym, mających wspaniałe kultury i zwyczaje na przykład: Hunowie, Medowie, Asyryjczycy, Babilończycy, Filistyni... Niestety dziś jedynym źródłem informacji o nich są wykopaliska. Tylko narodowi żydowskiemu udało się przezwyciężyć wszystkie przeciwności losu, szykany i prześladowania.

HISTORIA NARODU ŻYDOWSKIEGO

Legendarnym przywódcą Żydów był Abraham. Około 1800 roku p. n. e. rozpoczął wędrówkę przez ziemie bliskowschodnie. Jako jeden z niewielu naród żydowski ocalał z wędrówek, podczas których zginęło wiele innych, o których teraz wiemy jedynie z nazwy lub wykopalisk. Naród żydowski jako pierwszy w dziejach ludzkości wyznawał monoteizm, który zapoczątkował dwie nowe religie: chrześcijaństwo i islam.

Jeszcze przed objęciem rządów w Babilonii przez króla Hammurabiego plemię Abrahama wyruszyło z miasta Ur do Ziemi Obiecanej mu przez Boga. Biblia mówi że Izraelici opuścili ten „kraj mlekiem i miodem płynący” gdy Bliski Wschód dotknęła straszliwa klęska suszy, wówczas przenieśli się oni do bogatego Egiptu. Po pewnym czasie pobytu w Egipcie Izraelici zaczęli zajmować coraz wyższe stanowiska w państwie, co wzbudziło niechęć egipskiego faraona. Wtedy Egipcjanie zaczęli zmuszać dorosłych Izraelitów do niewolniczej pracy, a nowonarodzonych chłopców topiono w Nilu - czyniono tak, aby naród izraelski wymarł.

Według Biblii jeden z noworodków przeżył. Został wyłowiony z Nilu przez córkę faraona. Dziewczyna nadała mu imię Mojżesz i kazała wychować na dworze faraona.

Gdy Mojżesz dorósł stał się przywódcą narodu wybranego i wyprowadził go z Egiptu. Jednak nie było to takie proste, ponieważ ówczesny faraon nie chciał wypuścić Żydów z Egiptu. Gdy zobaczył to Jahwe, zesłał na Egipt dziesięć straszliwych plag, dzięki czemu Mojżesz wyprowadził swój naród na wolność.

Na kolejnym etapie wędrówki Jahwe również pomagał Mojżeszowi i jego narodowi. Zesłał wschodni wiatr i rozdzielił wody Morza Czerwonego, dzięki czemu Izraelitom udało się przejść suchą nogą po morskim dnie do Azji. Wysłane w pościgu wojska egipskie zostały zatopione przez powracające morskie fale. Później Izraelici przez 40 lat wędrowali przez pustynię aż ponownie ujrzeli granice Ziemi Obiecanej. Stało się to mniej więcej około 1200 roku p. n. e.

Po przybyciu do Ziemi Obiecanej Żydzi toczyli o nią walki w sposób bezwzględny. Ich celem było nie tylko odzyskanie swego państwa, ale też pognębienie wrogiej religii. W Palestynie zaczęli prowadzić osiadły tryb życia, byli mieszkańcami miast i wsi – rzemieślnikami, kupcami, rolnikami. Jednak przez prawie 200 lat byli bezdomnym narodem. Dopiero pod koniec XI wieku p. n. e. utworzyli Królestwo Izraela, gdy byli zagrożeni przez Filistynów i pustynne plemiona koczownicze. Na przełomie XI i X wieku p. n. e. król Dawid pokonał wojska filistyńskie zdobywając Jerozolimę i zakładając tam państwo. Salomon – syn Dawida wybudował w Izraelu piękną świątynię, w której Izraelici przechowywali swój

największy skarb: Arkę Przymierza. Arka Przymierza to skrzynia, w której zamknięte były dwie kamienne tablice, подарowane przez Boga Mojżeszowi na górze Synaj. Na tablicach wyryty był dekalog.

Świątynia Izraela trwała jednak krótko, po śmierci Salomona państwo rozpadło się na dwa królestwa: północne Izrael i południowe Juda ze stolicą w Jerozolimie. W VIII wieku p. n. e. północną część Izraela podbiła Assyria. 30000 Izraelitów według rozkazu władcy Assyrii, zostało przesiedlonych na wschód. Na początku VI w. p. n. e. wojska babilońskie opanowały Jude, tak jak wcześniej Jerozolimę. Większość Izraelitów zostało uprowadzonych na wschód do „niewoli babilońskiej”. Na terenie Ziemi Obiecanej została tylko najuboższa ludność.

W 586 r. p. n. e. odbyła się kolejna próba buntu, niestety nieudana i Babilończycy ponownie zdobyli Jerozolimę. Ówczesny król Babilończyków – Nabuchodonozor, nakazał zniszczyć świątynię i przesiedlić na wschód resztę ludności. Tylko nieliczna grupa Żydów zbiegła do Egiptu.

Państwo Babilończyków nie do trwało nawet do końca VI wieku p. n. e. Zostało pokonane przez Persję. Król Persji - Cyrus Wielki - pozwolił Izraelitom wrócić do ojczyzny. „Niewola babilońska” trwała przez około 50 lat.

Naród żydowski odbudował świątynię, ale nie odzyskał niepodległego państwa. Z utęsknieniem czekali na zapowiedzianego w Biblii mesjasza – Bożego pomazańca, który przyjdzie odnowić królestwo Dawida...

Żydzi w Polsce

Pierwszymi Żydami, jacy pojawili się w Polsce byli kupcy. Pojawili się tu już w X wieku. Później do Polski napływała ludność żydowska uchodząca przed prześladowaniami z Zachodu, z biegiem czasu w Polsce było największe w Europie skupisko Żydów – u schyłku XV wieku było ich tu 30 tys., w połowie XVII wieku już 350 – 500 tys., a pod koniec Rzeczypospolitej około 800 tys. (głównie Aszkenazyjczycy).

Prawa i obowiązki Żydów w Polsce określały przywileje, które wydawali kolejni władcy Polski. Najważniejszym przywilejem Żydów był statut kaliski Bolesława Pobożnego (1264), potwierdzony przez Kazimierza III Wielkiego (1334, 1364, 1367) i kolejnych władców. Poprzez te przywileje naród żydowski stał się jakby odrębnym stanem. Żydzi w Polsce byli bezpieczni i mieli wolność religijną, zapewniono im także swobodę uprawiania handlu i działalności finansowo – gospodarczej, także samorządność. Podstawę samorządności stanowił kahał (gmina wyznaniowa, autonomiczna w sprawach kultu i szkolnictwa oraz sądownictwa). W XVI w. działały przejściowo żydowskie senioraty generalne dla Małopolski i Wielkopolski. Senioraty zbierały się podczas jarmarków w Lublinie i Jarosławiu tzw. Waad (nazwa Polska: Sejm Czterech Ziem, a od 1623 po oddzieleniu się Żydów litewskich – Sejm Żydów Korony). W skład sejmu wchodziło około 70 przedstawicieli kahałów, którzy zajmowali się między innymi sprawą dystrybucji i egzekucji pogłównego od poszczególnych gmin oraz wewnętrznymi sprawami wspólnoty.

Wraz ze wzrostem siły ekonomicznej Żydów pojawiła się coraz większa niechęć Polaków wobec nich. Stanowili oni konkurencję dla kupców i rzemieślników, dlatego Polacy chcieli się ich pozbyć. W 1407 roku doszło do pogromów w Krakowie, przesiedlono wówczas wszystkich mieszkających tam Żydów do Kazimierza. Stał się on z biegiem czasu ważnym ośrodkiem kulturowo – religijnym i gospodarczym (pełnił tę funkcję do 1339 roku). Jedyne

rzządzący i szlachta okazywali przychylność w stosunku do Żydów głównie ze względów ekonomicznych (znaczne wpływy z podatków oraz korzystne arendy).

Sytuację Żydów w XVII wieku znacznie pogorszył upadek miast, wówczas część narodu żydowskiego przeniosła się na Ukrainę. Żydzi zadomowili się tam i zaczęli uprawiać lichwę, wzbudziło sprzeciw miejscowej ludności. W 1648 roku doszło do wystąpień antyżydowskich, podczas powstania B. Chmielnickiego (zginęło 125 tys. Żydów, literatura żydowska podaje ten czas jako Gezerah – Wielka katastrofa) i w 1768 roku podczas tzw. koliszczyzny (około 50 tys. ofiar).

Sejm Czteroletni (1788 – 1792) zajmował się ustawami dotyczącymi Żydów i ich położenia. Obrady sejmu zapewniły narodowi żydowskiemu nietykalność osobistą. Pod koniec XVIII wieku 2/3 polskich Żydów zamieszkiwała miasto pozostali uprawiali handel, rzemiosło a bardzo mała część żyła z szynkarstwa i arend.

Państwa zaborcze prowadziły politykę, całkowicie lub w pewnym stopniu dyskryminującą Żydów. Ograniczały ich samorządność i handel. Dużą krzywdę robili Żydom prowadząc akcje germanizacyjne i prowadząc politykę proemigracyjną. Natomiast Rosja ograniczała ich swobody osobiste głównie w zakresie nabywania ziem i ich osadnictwa. W Rzeczpospolitej Krakowskiej i Królestwie Polskim również prowadzono politykę antyżydowską na przykład w 90 miastach Polski Żydzi mieli zakaz osiedlania się, a w 30 pozwalano na ich pobyt ale tylko w gettach, jedyne ograniczenia wobec nich niesły reformy A. Wielopolskiego (1862), niestety po upadku powstania styczniowego (1863 – 1864) pojawiły się one ponownie. Wtedy Żydzi mieli następujące ograniczenia: nie dopuszczano ich do urzędów, ograniczano ich dostęp do szkół średnich i wyższych, zakazywano im nabywania i dzierżawy gruntów na wsi.

Pod koniec XIX wieku w Królestwie Polskim żyło 1,3 mln Żydów, w Galicji 800 tys., w Poznańskim i na Pomorzu około 50 tys. Ich liczba wzrosła na początku XX wieku, główną tego przyczyną były prześladowania ze strony władz rosyjskich. W 1921 roku liczba Żydów na ziemiach polskich wzrosła już o 2,8 mln, 76% tej ludności żyła w miastach – 1/3 utrzymywała się z handlu, 2/5 z rzemiosła i pracy drobnym przemysłem, reszta narodu uprawiała wolne zawody.

W 1919 roku w Wersalu podpisano tzw. traktat wersalski umożliwiający Żydom i innym mniejszościom narodowym w Polsce wyznawanie własnej religii i posługiwanie się własnym językiem (jidysz). Traktat ten obejmował również swobodę w zakresie zrzeszania się i oświaty oraz równe prawa obywatelskie. Takie gwarancje umieszczone zostały w konstytucjach 1921 i 1935.

Z biegiem czasu Polacy ulegali nastrojom antysemitycznym. Nie powtarzały się co prawda pogromy, do których doszło w 1918 i 1919 ale Żydzi byli wielokrotnie przedmiotem ataku prasy i publicystyki o orientacji narodowej, a w drugiej połowie lat 30 nawet do zarządzeń dyskryminujących. W okresie reform W. Grabskiego wielu Żydów wyemigrowało do Palestyny. W latach 1929 – 1935 dotknął ich kryzys gospodarczy.

II wojna światowa to czas zagłady narodu żydowskiego na ziemiach polskich. Po wojnie do Polski przyjechało około 137 tys. Żydów dołączyły one do około 50 – 80 tys. tych, którzy przeżyli zagładę w kraju. Atmosfera polityczno – społeczna panująca wówczas w Polsce nie sprzyjała ich pobytowi. Jednak Żydzi, którzy związani byli jeszcze przed wojną z ugrupowaniami lewicowymi włączyli się w tworzenie nowego ustroju w Polsce powojennej.

W latach 1946 – 1950 z Polski do Palestyny wyemigrowało około 120 tys. Żydów. Następne tak masowe wyjazdy odbywały się po roku 1956 i po wydarzeniach marcowych 1968 roku. W dzisiejszej Polsce liczbę Żydów ocenia się na 15 tys., niewielką część tych ludzi zrzesza Związek Gmin Wyznaniowych Żydowskich w Rzeczypospolitej Polskiej.

Podczas pobytu Żydów w Polsce rozwijali oni swoją kulturę i kształtowali myśl religijną i społeczną. W 2 połowie XV wieku kształtowały się ośrodki studiów talmudycznych w Poznaniu i Krakowie. W XVII wieku wśród Żydów żywy był ruch mesjanistyczny. W XIX wieku narodził się syjonizm, który powołał do życia Światową Organizację Syjonistyczną. Struktury tej organizacji działały na terenie Polski już na początku XX wieku.

Niektórzy Żydzi polscy działali w różnych organizacjach socjalistycznych i robotniczych. Polscy Żydzi odznaczali się tendencją asymilacyjną. Niektóre organizacje żydowskie działały w odrodzonej Polsce (po 1918), na przykład ortodoksyjny Agudas Isroel, Organizacja Syjonistyczna w Polsce, Centrum Duchowe Mizrahi. Natomiast wśród robotników działał Bund i Poalej Syjon.

W XX wieku w narodzie żydowskim rozwijały się również, (w językach: jidysz, hebrajski i polski) film, literatura, teatr, wydawano 193 czasopisma (1928). Działało wielu malarzy i rzeźbiarzy. Czynnymi było wiele placówek między innymi Żydowski Instytut Naukowy. Istniały żydowskie szkoły prywatne, do których uczęszczało około 180 tys. uczniów. Pozostałe dzieci żydowskie uczęszczały do polskich szkół publicznych. Naród żydowski w historii Polski odegrał ogromną rolę.

Po drugiej wojnie światowej w Polsce działały między innymi: Towarzystwo Społeczno - kulturalne Żydów w Polsce, Żydowski Instytut Historyczny, Teatr Żydowski imienia Ester Rachel Kamińskiej w Warszawie.

Żydzi w Starym Dzikowie

Żydzi w Starym Dzikowie stanowili czynnik miastotwórczy. Gdy w Starym Dzikowie usadowił się dwór admorów (tytuł przyznawany wybitnym rabinom) z domu Lipszyc – Dzików do Dzikowa zjeżdżali się masowo Żydzi, którzy z czasem przekształcili wieś w miasteczko. Po wyjeździe admorów z Dzikowa miasteczko opuścił również naród żydowski. Wówczas zmniejszyła się liczba mieszkańców i Stary Dzików urucił status miasteczka. W 1921 roku w Dzikowie było 2317 mieszkańców, z czego 360 stanowili Żydzi.

Żydzi zamieszkujący na terenie Starego Dzikowa zajmowali się rzemiosłem i handlem obnośnym. Wielu Żydów utrzymywało się z usług świadczonym chasydom, którzy odwiedzali dwór admorów.

Żołycielem dzikowskiej dynastii admorów był rabbi Eliezer Halewi Horowitz, syn Naftalego Cwi z Ropczyc, wnuk rabiego Mendla z Linska. Rabbi Eliezer zarządzał swoim dworem od 1848 roku aż do swojej śmierci (1861), w tym samym roku koronowano na nowego admora jego syna, rabiego Meira, autora traktatu religijnego „Łagodne słowa”. Meir pełnił tę funkcję aż do 1877 roku. Po nim tego zaszczytu dostąpił jego syn, który pełnił tę funkcję aż do 1917 roku. Po nich w Starym Dzikowie było jeszcze wielu innych. Kolejni potomkowie dynastii Dzików swe dwory zakładali w różnych miastach Galicji, niektórzy

wyemigrowali do Stanów Zjednoczonych. Rabbi Naftali, syn rabiego Meira Horowitza z Dzikowa, autor traktatu „Nowa Mancha”, wyemigrował do Palestyny, osiadł w mieście Zafat, po czym przeniósł się do Jerozolimy, gdzie zmarł w 1895 roku. W okresie międzywojennym w Starym Dzikowie dominował ruch chasydzki, z tego też powody nie był tam miejsca na działalność syjonistyczną, polityczną i kulturalną. W 1933 roku odbyły się w Starym Dzikowie wybory na Kongres Syjonistyczny, wynik wyborów był następujący: 7 głosów na Syjonistów Ogólnych, 7 na Zjednoczenie, natomiast na Syjonistów Radykalnych 2 głosy.

II Wojna Światowa

Po wybuch II wojny światowej Niemcy zajęli Stary Dzików 16 września 1939 roku. Ta data to początek znęcania się nad Żydami ze Starego Dzikowa. Mężczyznom pochodzenia żydowskiego Niemcy obcinali brody i zabierali ich do niewolniczych prac, na przykład przy naprawianiu dróg. Na terenie Dzikowa były także ofiary śmiertelne. Na ulicy zastrzelono mężczyznę z Jarosławia przebywającego wówczas w Starym Dzikowie, jego zięcia oraz tutejszego fryzjera. Najprawdopodobniej wydarzenia te miały miejsce, gdy nazisci prowadzili przez miasteczko polskich jeńców wojennych.

Jak ich pamiętamy?

W Starym Dzikowie Żydzi mieszkali i pracowali jako karczmarze i pachciarze dworscy. Po pożarze Oleszyc do Starego Dzikowa przyjechało wielu Żydów, wówczas ich liczba przekraczała 60 rodzin.

W Starym Dzikowie własnością Żydów jest młyn, browar, tartak i kilkadziesiąt ha ziemi. Naród żydowski mieszkał w drewnianych chałupkach, które wielokrotnie nawiedzały pożary, płonęły przy tym budynki gospodarcze, a nawet drewniana synagoga.

Z czasem władze administracyjne wydały rozkaz, by Żydzi w swojej dzielnicy budowali budynki murowane, ale naród żydowski przy pomocy swych opiekunów potrafił wpłynąć na decyzje władzy i w dalszym ciągu budować drewniane budynki; wyjątek w tej dziedzinie stanowiły trzy kamieniczki i synagoga.

Żydzi uczyli się w szkole podstawowej 2 stopnia, podczas gdy Polacy i Rusini kończyli naukę na 1 stopniu. Unikali oni wcielenia do służby wojskowej. Ich metodą było robić sobie kilkudniowe głodówki, żywiąc się w tym czasie głównie cebulą. Głodówki takie przeprowadzano na kilka dni przed badaniem lekarskim, wskutek czego zazwyczaj na komisji lekarz uznawał, że dany osobnik nie jest zdolny do pełnienia służby wojskowej.

Lojalność w stosunku do państwa polskiego przejawiała się głównie w płaceniu składek na cele społeczne i wywieszanie flag na święta narodowe. W wyborach do rady gminy stawiali zawsze po stronie najsilniejszej grupy.

Swoje święto Żydzi obchodzili w sobotę. Szabat rozpoczynał się w piątek po zachodzie słońca, zapaleniem i błogosławieństwem świec, a kończył w sobotę po zmroku. Podczas Szabatu nie – Żydzi świadczyli im usługi, na przykład przy rozpalaniu w piecu. W tym dniu Żydom nie wolno było nic robić. W sobotę jedzono najlepsze potrawy, na przykład czulent. Czulent to gorące danie przygotowywane w piątek, w jego skład wchodziło: mięso, ziemniaki, pęczak, cebula, fasola. Przy stole nie rozmawiano o kłopotach, interesach, polityce. Najważniejsze wówczas były rodzina i Bóg.

Co stworzyli?

Żydzi stanowili czynnik miasto – twórczy, na terenie Starego Dzikowa zbudowali wiele zakładów przemysłowych, które dawały pracę miejscowej ludności na długie dziesięciolecia. Takimi zakładami były m. in. browar, tartak, młyn. Młyn jeszcze dziś jest w stanie przemielić zboże. Piwo dzikowskie było znane nawet we Lwowie, niestety do dziś nie można doszukać się oryginalnej butelki. W obiektach murowanych w dzielnicy Chałupki mieści się izba porodowa, w synagodze było stacjonarne kino gdzie w niedziele wyświetlano poranki dla dzieci i dwa seanse dla dorosłych. W sklepach żydowskich do dziś odbywa się handel spółdzielczy i prywatny. Wszystko to świadczy o tym, że inwestycje, których autorami byli Żydzi były słuszne i przetrwały wiele zakrętów historii.

BIBLIOGRAFIA

- 1.Podręcznik do historii klasa I gimnazjum, autorzy: Tomasz Małkowski, Jacek Rzeźniowiecki, Gdańskie Wydawnictwo Oświatowe;
- 2.Praca historyczna M. Buniowskiej;
- 3.Encyklopedia PWN;
- 4.Encyklopedia Gmin Żydowskich (Pinkas HaKeliot), tom II – Galicja Wschodnia, wyd. Jad Washem, Jerozolima 1980;
- 5.Relacje świadków;
- 6.Zdjęcia autora;